

Hozman, Karel

Kniha o pragmatické gnoseologii

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. B, Řada filozofická.
1960, vol. 9, iss. B7, pp. 114-116

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/106546>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

v diskusi R. Schaefer (a zároveň naznačil, na čí straně najdeme snahu o „geometrizaci filosofie“): „Pro jedny se stala filosofie deduktivní logikou, mentální algebrou, axiomatickou soustavou a čistým vztahem, pro druhé osobním vyznáním, básní, románem, dramatem, ba i hudební tvorbou“ (89). Toto dilema zůstává neřešitelným dilematem buržoazní filosofie.

Lubomír Nový

Kniha o pragmatické gnoseologii. K marxistickým studiím o pragmatismu přibyla před nedávnou dobou kniha sovětského filosofa G. A. Kursanova *Gnoseologija sovremennogo pragmatizma* (vyšla pod záhlavím „Akademija nauk SSSR, Institut filosofii“ v nakl. Izdatelstvo socialno-ekonomičeskoj literatury, Moskva 1958, stran 196).

Dosavadní marxistické práce o pragmatismu se buď nezabývají kritikou pragmatismu výlučně (např. spis Maurice Cornforthe Na obranu filosofie proti pozitivismu a pragmatismu, česky v SNPL, Praha 1953, kde jsou spolu s pragmatismem kritizovány i další buržoazní filosofické směry a teorie — logická analýza, logický pozitivismus, sémantická filosofie, semiotika atp. — a práce J. Bodnára O súčasnej filosofii v USA, SVPL, Bratislava 1956, který kritizuje nejen pragmatismus, ale i neorealismus, kritický realismus, personalismus, novopozitivismus a sémantickou filosofii), nebo podrobují kritice pragmatismus jako celek (patří k nim monografie J. Linharta „Americký pragmatismus“, Melantrich, Praha 1949, přepracovaná a doplněná v ruském znění — vydalo Izdatelstvo inostrannoj literatury, Moskva 1954 — podávající nejuplněnější obraz pragmatismu z pera marxistického autora, dále pak publikace K. H. Wellse „Pragmatismus — filosofie imperialismu“, čes. vyd. SNPL, Praha 1956).

G. A. Kursanov naproti tomu soustřeďuje svou pozornost na určitou část pragmatické filosofie; jde však o úsek velmi závažný, protože gnoseologické názory mají v pragmatismu nesporně postavení centrální. Toto koncentrování pozornosti na určitý úsek problematiky je výhodné v tom směru, že umožňuje provést bližší podrobnou analýzu ústředních principů, kategorií a tezí pragmatické filosofie. Kursanov ovšem neomezuje svůj rozbor výhradně na gnoseologickou doktrínu pragmatismu. Všímá si i historických kořenů a zdrojů pragmatické gnoseologie a osvětluje gnoseologické základy sociálně-politických idejí pragmatismu.

Předmětem Kursanovovy kritiky jsou přitom netoliko gnoseologické názory autorů, které by bylo lze označit za pragmatisty klasického typu, jako je např. W. James, J. Dewey, F. C. S. Schiller, G. H. Mead, ale i novějších pragmatistů (resp. autorů v základu pragmatisticky orientovaných), jako je C. W. Morris, S. Hook, J. Cork. Aby Kursanov dovedl svou studii až do nejnovější doby, zahrnuje kromě toho do své kritiky buržoazní historikofilosofické práce, týkající se pragmatismu, které byly vydány v posledním desetiletí (jsou to publikace: F. Mayer, A. History of American Thought, An Introduction, 1951; W. B. Gallie, Peirce and Pragmatism, Edinb. 1952; sborník Classic American Philosophers, New York 1951; H. S. Thayer, The Logic of Pragmatism, New York 1952; D. Victoroff, G. H. Mead — sociologie et philosophe, Paris 1953; E. P. Lamanna, Il prammatismo anglo-americano, Firenze 1952; Ph. P. Wiener, Evolution and the Founders of Modern Pragmatism, Cambridge 1949, aj.).

Kursanovova práce má sedm kapitol, které jsou uvedeny stručnou autorovou předmlouvou. V první kapitole, nazvané *Historické kořeny a zdroje pragmatické gnoseologie* je stručně vylíčena historie pragmatismu. V pasu o historicko-filosofických souvislostech pragmatismu je podtrženo zejména to, že základem pragmatismu je pozitivistický empirismus (viz 11) a že pragmatismus je jedna z odrůd pozitivistické filosofie (19). Zároveň s rozhodujícími zdroji pragmatismu — pozitivistickým empirismem a též filosoficko-náboženským učením atp. — se však do něho vlévají nejrůznější prvky subjektivně-idealistických i objektivně-idealistických systémů (v tom i systémů náboženskosholastických) a rovněž prvky mechanicismu a vulgárnematerialistických představ (18). Kursanov též upozorňuje na to, že pragmatismus je blízký logickému empirismu a sémantismu (19—20). Podotýká, že pragmatismus se stal velmi vlivným a dosáhl velkého rozšíření. Blíže rozebírá společenskohistorické faktory vzniku a vývoje pragmatismu a podstatu jeho společenské funkce. Závěrem kapitoly konstatuje, že pokud jde o soudobou buržoazní filosofii, obsahuje pragmatismus nejsilnější antimaterialistické tendence (27).

V druhé kapitole, nadepsané *Subjektivně-idealistická podstata gnoseologie pragmatismu*, zdůrazňuje Kursanov, že pragmatisté řeší základní filosofickou otázku idealisticky a že s tím souvisí subjektivně-idealistická podstata pragmatistické gnoseologie. Tato její subjektivně-idealistická podstata, třebaže ne na první pohled zřejmá, je ústrojně spjata se subjektivistickým pojmáním praxe v pragmatismu. Kursanov též dokazuje, že např. Dewey fakticky popírá objektivní přičinnou souvislost věcí a jeví tím, že kauzální vztahy klade na stejnou úroveň s tzv. kontrolní funkcí, kterou nakonec koncipuje jako pouhé nic neodrážející logické schéma poznávajícího subjektu (43). Na Deweyho interpretaci některých novodobých poznatků odbor-

ných věd osvětluje Kursanov, jak cizí je pragmatistická gnoseologie skutečnému vědeckému bádání v speciálních vědách (43 a n.).

V třetí kapitole, která má název *Subjektivismus v pojetí praxe*, analyzuje Kursanov pojem praxe, jenž je ústředním bodem pragmatistické gnoseologie. Kursanov poukazuje především na to, že pojem praxe je v pragmatismu v základu subjektivistický, že však zároveň představuje eklektickou směs idealismu a vulgárního materialismu; dále uvádí i to, že praxe je podle pragmatismu vnitřní, sama v sobě uzavřená zkušenost subjektu, že je převládána na tzv. čistotu, zkušenost a že je při tom chápána jako biologická činnost jednotlivce jakožto organismu přizpůsobujícího se okolnímu prostředí (52—53). Do pojmu praxe zahrnuje pragmatismus celou psychiku člověka, i sny, a rovněž i abnormální duševní jevy, dále pověry atd. (53). Kursanov odhaluje sofistické manévry některých amerických filosofických publicistů, kteří, sledující cíle obhajoby kapitalismu, pokoušejí se připodobňovat a slučovat Marxovy a Deweyho názory na hlavní filosofické problémy (jak to činí např. Jim Cork ve sborníku „John Dewey: Philosopher of Science and Freedom“, New York 1950). Kursanov ukazuje na zásadní protikladnost pragmatismu a marxismu, která se projevuje i v pojetí praxe. To, že pragmatistické a marxistické, vědecké chápání praxe je po všech stránkách zásadně protikladné, jasně vysvětluje z Kursanovova výkladu hlavních znaků praxe, její podstaty, úlohy a významu (69 a n.).

Čtvrtá kapitola *Pragmatistická koncepce pravdy* pojednává o pragmatistickém řešení problému pravdy, který je výchozím bodem pragmatismu, jeho alfa i omega (75). Kursanov podotýká, že pragmatistická kategorie pravdy je nerozlučně spjata s hlavním pojmem pragmatistické filosofie, s pojmem praxe (75). Za podstatu pragmatistické koncepce pravdy pokládá Kursanov instrumentalismus (76); instrumentalismus tvoří základ známého Peirceova pravidla a je jádrem pojetí pravdy u Jamese, Deweye aj. Instrumentalismus v chápání pravdy podle Kursanova pramení ze subjektivistické a vulgárně empirické podstaty koncepce pravdy. Kursanov si dále všímá toho, jak byla instrumentalistická teorie pravdy rozpracována u Deweyho a zabývá se názory novějších pragmatistických gnoseologů na pravdu — např. Angličana W. B. Gallieho, který „vylepšuje“ pragmatické pojetí pravdy, když hovoří o „obecné pravdě“; jde o jakousi variantu bogdanovských tvrzení o kolektivní zkušenosti a obecné platnosti idejí (85). Jinou stránkou Gallieho názorů je to, že u něho vystupují do popředí sémantické prvky pragmatismu. Je tomu tak i u H. S. Thayera, který ve svém spise *The Logic of Pragmatism* cituje a vyzdvihuje z Deweyho místa obsahující prvky sémantismu. Kursanov kritizuje i jiné novější pragmatisty nebo propagátory pragmatismu. Proti pragmatistickému pojetí pravdy staví marxisticko-leninské myšlenky o pravdě jako procesu, o objektivnosti pravdy, o její konkrétnosti, o dialektickém sepjetí absolutní a relativní pravdy atp. (92 n.). Zdůrazňuje, že pro správné pojetí pravdy nutno vycházet ze správného pojetí praxe jako „materiální činnosti člověka v nejdůležitějších oblastech společenského života,“ (96—97), nikoli jako veškeré činnosti člověka. Podobně „rozšířené“ pojetí praxe v sobě skrývá nebezpečí idealismu a blíží se i Deweyho koncepci praxe (97). I vztah praxe a pravdy je v pragmatismu a marxismu řešen naprosto rozdílným způsobem. V posledním oddílu kapitoly Kursanov uvádí, že kritikou pragmatismu se zabývají i někteří teologové, jimž náboženské důsledky pragmatismu nepostačují. Patří sem Ph. Frank (spis: *Wahrheit — relativ oder absolut?*, Zürich 1952); protipragmatičky vyznívá i sborník psaný teology působícími na katolické universitě v Louvainu (*Liberté et vérité*, Louvain 1954), kteří budují na ideji vyšší „božské“ pravdy.

V páté kapitole *Iracionalismus a zdánlivý vědecký základ pragmatistické gnoseologie* dokazuje Kursanov, že gnoseologie pragmatismu má iracionalistický charakter a že je to především biologistická orientace pragmatismu a behavioristická psychologie (o níž opírá své gnoseologické teorie Dewey a jiní), která tvoří pseudovědecký základ této gnoseologie.

Pragmatismus o zákonitostech procesu poznání a povaze vědeckých pojmů je nadpis kapitoly šesté. Kursanov zde mj. odhaluje smysl Deweyova schématu o neurčené a určené situaci. V procesu poznání je podle Deweyho hlavní to, že tzv. neurčená situace, s níž má subjekt co činit na začátku procesu, mění se následkem bádání v nějakou situaci určenou. Přeměna neurčené situace v určenou je zároveň přeměna bezforemného, chaotického světa, hrubého a neurčeného, v určité, konkrétní předměty — objekty zkoumání. Kursanov ukazuje, že tato koncepce znamená popření toho, že poznání je odraz objektivní, hmotné skutečnosti; v této koncepci je rovněž obsažena myšlenka, že vědomí má absolutní „tvůrčí“ sílu, že vědomí tvoří svět v procesu poznávání světa — je to jistá obdoba teologické kreacionistické představy (135). Dále Kursanov dokazuje, že pragmatismus subjektivizuje myšlení a pojmy. Uvádí mj., že např. James hovoří o prostoru a času jako o umělých konstrukcích (148) a že subjektivisticky interpretuje matematické kategorie (149). Podrobněji se tu pak Kursanov zabývá i sémantickými tendencemi v pragmatismu.

V závěrečné kapitole *Gnoseologické základy sociálně politických idejí pragmatismu* je vy-

zdvižena myšlenka, že subjektivismus a voluntarismus pragmatistické gnoseologie slouží jako teoretická báze individualismu, pokud jde o ideologii, a avanturismu, pokud jde o politiku soudobé buržoazie (163). Pragmatistických gnoseologických principů se též argumentačně využívá k obhajování náboženského světového názoru (164). Zejména pro svůj utilitaristický a vulgárně empirický charakter poskytuje pragmatistická gnoseologie filosofickou sankci prakticismu kapitalistických podnikatelů, a tak ospravedlňuje i úsilí dosahovat maximálních zisků bez ohledu na prostředky a metody (164).

Kursanovovu knihu je třeba vcelku hodnotit kladně. Bylo by lze vytýkat jen některé dílčí kazy. K nim patří např. to, že autor překládá anglické slovo „experience“ téměř vždy jako „experiment“. Je sice pravda, že pragmatisté obvykle ztotožňují pojem zkušenosti s pojmem experimentu (arčí pragmatisticky interpretovaným); někdy si však kontext žádá překládat „experience“ doslovně jako „zkušenost“. Jinou nepřesností je např. označení rakouského teologa a filosofa J. Fischla za stoupence pozitivismu a pragmatismu (87). Fischl v některých momentech s pragmatismem souhlasí, vcelku však nikoli; lapsus vznikl mylným výkladem některých míst Fischlovy knihy *Materialismus und Positivismus der Gegenwart* (1953). Snad by bylo možno práci vytknout i to, že blíže nepojednává o podstatě pragmatistických pedagogických teorií, které ústrojně souvisí s pragmatistickou gnoseologií. (Hlavně pedagogické doktríny Deweyho byly velmi živné.)

Přednosti Kursanovovy studie jasně jednoznačně převažují. Patří k nim to, že je bohatě fundována pramenným materiálem zahrnujícím i spisy z posledních let, náleží k nim i to, že podává propracovanou a velmi konkrétní argumentaci proti gnoseologickým názorům pragmatismu. Kromě toho jsou v knize na nejednom místě — např. při výkladu o pojmu praxe — postřehy, jimiž jsou pozitivně rozvíjeny i kategorie marxistické teorie poznání.

Kursanovova publikace vcelku znamená obohacení marxistické literatury na úseku kritiky buržoazní filosofie. Je obohacením nejen proto, že přináší nové poznatky, ale i proto, že je jistým krokem vpřed na cestě dalšího zvyšování kvality filosofické práce.

Karel Hozman

Signifika — nové jméno pro staré nepravdy (D. Vuysje, *Significs, Its Tendency, Methodology and Applications*; Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences, 1953, 3; str. 223—270).

Ještě dnes přesvědčují někteří západní filosofové a publicisté své čtenáře o tom, že v Sovětském svazu a v jiných socialistických zemích není svoboda vědeckého bádání. Na důkaz svého tvrzení uvádějí především tak zvanou uniformitu marxistického myšlení, projevující se prý v tom, že pěstujeme jediný filosofický směr, filosofii dialektického a historického materialismu. Velké množství filosofických směrů na Západě jim naproti tomu slouží za důkaz tamějších vědeckých svobod.

Musíme ovšem přiznat, že pěstujeme jenom jednu filosofii a že dokonce i živé diskuse marxistických filosofů nejsou nic jiného než projev úsilí o řešení různých otázek z hlediska a v rámci této jediné filosofie. Vytyká-li se nám však toto počínání jako přestupek proti svobodě myšlení, měli by být naši kritikové důslední a vytykat nám i to, že upíráme fyzikům právo na vlastní fyziku, nebo že dětem, které příliš pěstují vlastní matematiku, kazíme školní vysvědčení nepřiznivým oceněním jejich osobitých schopností. Marxistický filosof netouží po „svobodě“ buržoazních myslitelů. Ví, proč se jenom v socialistické společnosti může věda plně a svobodně rozvíjet, a ví také, že není možno poskytovat filosofii jiné svobody než ostatním vědám — že filosofie nemůže být nahrazována nebo doplňována nevědeckými, byť i originálními spekulacemi, odtrženými od ostatních věd a od života. Existuje-li na Západě tak značný počet různých filosofických škol, není to důkaz západních svobod, nýbrž důsledek toho, že tam dosud vědecká filosofie není, nehledě k tomu, že napohled tak pestrá a vášnivě se potírající filosofické směry jsou i tam jen různými směry jedné (třebas i nevědecké a tudíž nesvobodné) filosofie.

Novým důkazem tohoto nikoliv nového poznatku je „signifika“. Její stoupenci sice připouštějí příbuznost „nového“ učení s poněkud staršími směry v buržoazní filosofii, jsou však také přesvědčeni, že zkoumají nejen všestranněji to, co zkoumá logický empirismus, sémantika nebo pragmatismus, nýbrž že vypracovali pro své zkoumání nové a spolehlivé metody. Nuže všimněme si tohoto učení, které, jako všechna filosofická učení na Západě, uplatňuje nárok na ryzi vědeckost, a srovnáme je s názory, od nichž se údajně odchyľuje. Vhodnou příležitost k tomuto rozboru a srovnání nám poskytne holandský autor D. Vuysje, který ve své (již r. 1953 vydané) studii velmi jasně vykládá cíl, metody i aplikace nové filosofie.

Jíž název „signifika“ prozrazuje, že máme co dělat s novou teorií znaků — i když snad signifíkové namítnou, že své pojmenování odvozují nikoliv od slova „sign“, nýbrž od slova „signification“. Tak či onak, předmětem jejich studia jsou jazykové jevy. Definice, kterou